

ПАРАДИГМАТИЧНІ ТА СИНТАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОНЕТИЧНОЇ СИСТЕМИ БОЛГАРСЬКОЇ ГОВІРКИ С.ОРИХІВКА БОЛГРАДСЬКОГО РАЙОНУ

Вслід за лінгвогеографічним підходом до вивчення болгарських говірок України, починаючи з 50-х років ХХ століття, в українському мовознавстві та в слов'янській діалектології розвивається синхронно-описова діалектологія. Поява повних структурних описів окремих діалектних рівнів болгарських говірок, виконаних російськими, українськими і болгарськими діалектологами, підвела до одного з актуальних завдань сучасної діалектології - *зіставно-типологічного вивчення говірок як синхронно функціонуючих систем*.

Говірка с.Оріхівка ще не була об'єктом спеціальних досліджень, проте окремі її особливості були картографовані в «Атласі болгарських говірок СРСР»¹. Необхідно відзначити, що, незважаючи на величезну цінність і унікальність зібраного в «Атласі» матеріалу, його дані не завжди точно відбивають деякі діалектні риси і певною мірою є застарілими. За нашими відомостями, за 50 років, що минули після виходу у світ «Атласу», не було опубліковано жодної роботи, у якій комплексно вивчалася б специфіка досліджуваної нами говірки.

Не опубліковані також фольклорні та етнографічні дані, що могли б подавати зразки говірки, виняток становлять лише декілька пісень, записаних М.Кауфманом².

Досліджувана говірка має риси, що виділяють її як окремих тип, як конкретну діалектну систему, протиставлену іншим сусіднім говіркам. Багато особливостей мовної системи говірки с. Оріхівка зустрічаються й в інших говірках, проте саме їх сполучення, сукупність диференційних ознак і надає говірці самотності і неповторності, діагностує її як окрему і самодостатню систему.

Дана говірка, як і більшість болгарських говірок діаспори в Україні та Молдові, відноситься до східноболгарського наріччя. В «Атласі болгарських говірок СРСР» вона визначається як *балканський діалект ь-типу* і включена у твардицько-чумленську групу. Проте, якщо враховувати, по-перше, деякі специфічні риси говірки і, по-друге, її історичні корені, маючи на увазі пра-

батьківщину теперішніх жителів, то за класифікацією, прийнятою в болгарській діалектології, дану говірку варто віднести до *підбаяканського типу*, що, на думку Й.Іванова, «може вважатися перехідним між балканськими та рупськими діалектами»³.

Діагностуючими рисами східноболгарських та західноболгарських говірок виступають не тільки особливості вокалізму, але й специфічність системи консонантизму. Як і всім діалектам східноболгарського наріччя, досліджуваній говірці властивий високий ступінь палататизованості приголосних, на відміну від літературної мови, де палатальні приголосні є напівм'якими.

Оскільки нашою основною метою є виявлення основного корпусу нестабільних приголосних фонем і їхніх субституцій, важливим виявляється опис консонантної системи говірки в цілому, тим більше, що такий опис створюється вперше.

При вивченні системи приголосних варто враховувати, що подібно до вокалів, консонанти також можуть знаходитися в сильній і слабкій позиціях. Для визначення фонологічної характеристики приголосних важливе значення має встановлення позицій, у яких відсутні або нейтралізуються диференційні локальні (пов'язані з місцем творення звука) і модальні (пов'язані із засобом подолання перепони) ознаки. У лінгвістичній літературі, зазвичай, як слабкі позиції виділяються інтервокальна й абсолютний кінець слова (ауслат). При дослідженні особливостей функціонування консонантів у конкретній говірці як слабка нами також виділена позиція після паузи (абсолютний початок слова).

Спостереження над особливостями функціонування кожного консонанту в словоформах у мовленнєвому потоці у всіх зазначених позиціях дає підстави для визначення стабільності або нестабільності конкретних консонантів і їхнього місця у фонетичній системі говірки.

Консонантна система говірки с. Оріхівка складається з 30 основних компонентів і має такий вигляд:

За місцем творення	Лабіальні		Язикові		
	Біла- б і а - льні	Лабіо- ден- тальні	Перед- ньогози- кові	Серед- ньогози- кові	Зад- ньогози- кові
За способом творення	б п		д т		г к
	б' п'		д' т'		(г') (к')
Проривні					
Фрикативні	(w)	в (ф) в'	з с ж ш з' с'		(х)
Африкати			п ч с ц		
Латеральні			л л'		
Вібранти			р р'		
Носові	м м'		н н'		
Глайди				(і)	

У дужках — елементи системи, що характеризуються обмеженою в позиційному відношенні дистрибуцією і не включаються у фонологічні протиставлення.

Розглянемо диференційні ознаки, особливості дистрибуції та основні звукові реалізації консонатних фонем говірки.

Лабіальні приголосні

Ряд лабіальних консонантів у говірці об'єднує фонемі б, б', п, п', м, м', в, в', (ф). З погляду артикуляції він містить у собі білабіальні і лабіодентальні звуки. Цей розподіл має умовний характер, тому що в межах ряду не виникає фонологічне протиставлення білабіальність (п, б, п', б', м, м', \у) - лабіодентальність (в, в', ф). Звук [ʎ] є в говірці позиційним варіантом фонемі /в/ і не складає з нею корелятивної пари.

Фонема /б/ тотожна своєму еквіваленту в болгарській літературній мові. Її основний репрезентант має такі диференційні ознаки: лабіалізований, дзвінкий, зімкнений; позиційно обмежений, тому що виявляється в позиції перед голосними, дзвінками приголосними і сонорними. Наприклад: *ба'ба, набав'ау, бустан, дубра* та ін. Звук [б] не зустрічається в абсолютному кінці

слова й у позиції перед глухими приголосними, де він чергується з відповідним йому глухим [п]: *л'ап, сл ап, упійт 'ина*.

Фонема /б' / має додаткову ознаку - лабіалізованість плюс м'якість. У говірці вона виявляється перед голосними як переднього ряду (*б'ил 'исвам, б'ил*), так і непереднього ряду (*габ'асап. б'агам, б'ан*).

Фонемі /п/ і /п' / дорівнюють своїм еквівалентам у літературній мові, тобто є лабіалізованими, глухими, зімкненими, співвідносяться із дзвінками /б/ і /б' /. Позиційно не обмежені: *папур. упр ягь.м, испут ен, ния, пл и тем, н ея* та ін.

Фонемі /м/ і /м' / також не відрізняються істотно від фонем літературній мові. Позиційно необмежені: зустрічаються на початку, в середині, у кінці слова, перед голосними, сонорами та іншими приголосними: *м ара. м 'ишу. м 'ия. маіа сь, замес 'бу, з 'ина, умр 'ап, казвьм, рисувьм* та ін.

Фонема /ф/ є в досліджуваній говірці факультативною, не входить до основного фонемного фонду. Вживається лише в пізніших запозиченнях типу *физкул'тура, физика, фара, ферма і т.д.*

У лексемах, що раніше увійшли у лексичний фонд говірки, на місці етимологічного «ф» функціонує як субститут звук [в]:

Порівн. діал. *вил 'ия* - літ. *филия, витил - фитил. кова - кофа. грава - графа. вьіда - фьїда*

Іноді це явище поширюється і на запозичені слова, наприклад, діал. *варкулица* з рум. фарку- лица, діал. *вабрика* з рос. фабрика та ін.

Інші субституційні заміни 'ф' спостерігаються у особових іменах. У говірці, як і в літературній мові, вживаються антропоніми *Тодур* (порівн. укр. Федір) і відповідно *Тодурца, Танас* (порівн. рос. Афанасий, укр. Панас) і *Танасца*, проте в іменах, засвоєних говіркою вже після переселення [ф] зберігається: *Феня, Фрося* та ін.

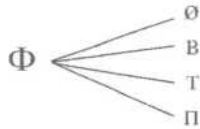
Єдина заміна ф > п відзначається в топонімі *Пандаклія* (<фьндък).

В інлауті в інтервокальній позиції відзначаються випадки повної елізії консонанту [ф], що ведуть до формування вокальних секвенцій: порівн., напр., літ. *чафутен* — діал. *Чаутен*

картофи – картои

Відзначимо те, що [ф] не зафіксовано і на місці [в] наприкінці слова і перед глухими приголосними, що буде проілюстровано нижче при розгляді

фонемі /в/. Схема субституцій них замін /ф/ має такий вигляд:

Складнішим виявляється визначення фонемного поля фонемі /в/. Основний її репрезентант - губно-зубний [в], проте в говірці відзначаються і білабіальний [у] із його варіаціями [y] (іноді [y]), а також [і]. Всі звуки знаходяться у відношеннях додаткової дистрибуції. При визначенні фонемного поля мається на увазі, що «усі без винятку варіації та варіанти фонем залишаються такими доти, доки перебувають у додатковій дистрибуції. Втрата цих відношень означає й перехід варіанта від однієї фонемі до іншої»⁴.

Звук [в] має такі ж диференційні ознаки, що й у літературній болгарській мові: губно-зубний, дзвінкий, щілинний. Проте, на відміну від літературної норми, у досліджуваній говірці [в] має вкрай обмежене у позиційному плані вживання і порівняно невисоке функціональне напруження. При статистичному аналізі всього корпусу зібраних слів, губно-зубні [в] і [в'] зафіксовані нами приблизно в 15% слів з етимологічним «в». Напр., *в ара*, *в 'ину*. *в 'елна*, *в 'ежди* та ін.

Природно, що вони виявляються й у пізніших запозиченнях:

в'ит 'ур'тар, *вакса*, *ва'зил'ин*, *вагзал*, *в'инт'ил'ат'ър* та ін.

Більш частотним у досліджуваній говірці є білабіальний [w], що виявляється й в інших східно-болгарських діалектах і що є, на думку лінгвістів, залишком староболгарської звукової системи, де він також, мабуть, мав білабіальний характер.

Найбільш часто [ш] виявляється на початку слова в позиції перед сонорними: *времи*, *врань*, *врат*, *вратник*, *вр'штам*, *вресъв*, *ври* та ін. Ця ж тенденція спостерігається і при адаптації запозичених слів:

вн'имат'лну (рос. *внимательно*), *вручавъм*. (рос. *вручаю*) і т.д.

У досліджуваній говірці відзначені численні випадки повного випадання початкового консонанту в словах на в-:

ол (*вол*), *од'а* (*вода*), *ими* (*виме*). *уда* (*вода*), *с'ички* (*всички*), *с'акуй* (*всякой*), *у'ичу* (*вуйчо*), *осък* (*восък*) та ін.

Елізія консонанту відзначається й у медіальній, особливо інтервокальній позиції, в умовах коарти-

куляції перед лабіалізованими голосними, тобто в найбільш слабкій для даної фонемі позиції. Напр., *затор 'ау* (*затворих*), *дор* (*двор*), *биул* (*бивол*). *чичуу* (*чичово*), *д'адуу* (*дядово*), *прау* (*право*), *криу* (*киво*) та ін., а також у запозичених словах: *саок* (рос. *совок*), *суинир* (рос. *сувенир*) і под.

Як репрезентанти фонемі /в/ (через стадію [ʌ]) у говірці також помічені звуки [і] й [у]. Ці заміни пов'язані із певними граматичними формами.

У суфіксах аористу 1 особи однини вживається регулярно [і] (при напруженій артикуляції [i]). Напр., *збрай'у* (*збравих*), *напрай'у* (*направил*), *распрай'у* (*расправил*) і т.д.

Оскільки в говірці, як уже відзначалося вище, фонема /ф/ не виявлена в питомих словах і не складає з /в/ корелятивної пари, природно, що перехід (оглушення) в > ф також не має місця.

В кінці основи прикметників чоловічого роду фіксується тільки звук [у]:

красиу (*красив*), *диу* (*див*), *альтау* (*алтав*), *мърсал'иу* (*мърдзалив*), *страул'иу* (*страхлив*), *ноу* (*нов*) і т.д.

При цьому слід зазначити оригінальну особливість даної говірки: нескладове [у] і ненаголошене складотворне [у] несуть словорозпізнавальну (форморозпізнавальну) функцію. Тільки цим кінцевим звуком відрізняються форми прикметників середнього і чоловічого роду:

ч.р. *красиу* — с.р. *красиу*.

страулиу — *страул'иу* і т.д.

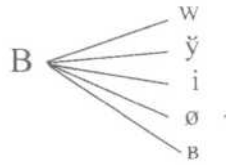
Порівн. із літературними формами *красив* - *красиво*, *страхлив* - *страхливо*. Очевидно, у даному випадку в говірці у формі середнього роду злилися у < в і у < о. Цей випадок можна розглядати і як елізію інтервокального «в».

Не виявлене оглушення [в] і в позиції перед глухими приголосними, де в різних граматичних формах іменника і дієслова також відзначається субститут [у]. Напр., *слънчуука* (*слънчовка*), *укарвъ* (*вкарва*), *сл'нука* (*сливка*), *лаука* (*лавка*) і т.д., а також *уторник* (*вторник*), *пуутури* (*повтори*) ха ін.

На місці прийменника *в* (*във*) у говірці вживається тільки у, незалежно від початкового звуку наступного слова (порівн., напр., з українською мовою). У досліджуваній говірці: *у укуту*, *у ушоту*, *у ина къшипа*, *у лозиту*, *у лукъ*, *у винуту*, *у уда* (в літературній болгарській мові - *във виното*, *във водата*).

Це явище збільшило процес збігу в однім варіанті двох різних прийменників: у < * въ і в < * у. Напр., *од'а у школата* - *жуве*)а у *бабини*: *тур сім заар* (*сахар*) у *ча*]а - *дода*]а *гості у нас*.

Схема репрезентації фонемі /в/ у досліджуваній говірці має такий вигляд:

Дентальні приголосні

Типові представники дентального ряду - фонемі /т/, /д/, /н/.

Через те, що в досліджуваній говірці, як і в усіх східноболгарських діалектах, відсутній самостійний палатальний ряд, до якого могли б бути віднесені деякі середньоязикові приголосні, і оскільки палаталізовані /т'/, /д'/, /н'/ фоно-логічно пов'язані із дентальними /т/, /д/, /н/ і разом із ними включаються в кореляцію за твердістю / м'якістю, із фонологічної точки зору обидва типи звуків - репрезентантів об'єднуються в одну групу із загальною локальною ознакою - апікальність.

Фонемі /т/, /д/, /н/ відносяться до основного апікального ряду, а /тУ/, /д'/, /н7 є їхніми палаталізованими відповідностями з додатковою артикуляцією.

Фонема /д/ має ідентичні диференційні ознаки із відповідною фонемою в літературній мові - її основний варіант репрезентує звук дзвінкий, альвеолярний, зімкнений. Він виявляється головним чином перед голосними і сонорними: *давъм, дару м. думам, кадър 'ан, пакър ан. пр уда, дърца* та ін. Позиційно обмежений: у позиції перед глухим приголосним і в ауслауті чергується із відповідним глухим [т]: *сут (суд), стут (студ). путтаиа (подтина)* і т.д.

Фонема /т/ також істотно не відрізняється від свого еквівалента в літературній мові, її репрезентант має такі ознаки: глухий, зімкнений, без функціональних обмежень: *шаман, мтасъу, топка, итьрва* і т.д.

Проте в позиції між двома приголосними і наприкінці слова часто спостерігається елізія даного консонанту:

поена (постна), пос (пост), пакус (пакост). пакусник (пакостник), наизус (від рос. наизустъ), бол ас (болеет) і ін.

Ця тенденція особливо яскраво виражена у числівниках, де відбувається скорочення фонетичної структури слова:

идинаіси (единайсет), дванаіси (дванайсет) і т.д.; *ниі се (нетдесет), шиіс є (шестдесет)* і т.д.

Фонемі /т', /д'/ мають ті ж самі ознаки, що і / д/, /т/, і додаткову артикуляційну характеристику - палатальність. Вживаються перед голосними як переднього, так і непереднього ряду:

д'аду, д'игам (вдигам). д'ире, изд'ачъм, ражд 'асъл. д'им, д'ен; т'ес 'ен, т 'емну, т'иче, т'ауна, т 'имен, наст 'инъл і т.д.

Фонема /н/ має характеристики, що й у літературній мові: звук, що її репрезентує, - назальний, альвеолярний, фрикативний, без позиційних обмежень: *нош, наб'ит, ноу. ден, сън. цъунъ, трън* і ін.

Звук [н'] має додаткову артикуляційну характеристику - палатальність. На відміну від багатьох інших східноболгарських говірок, у тому числі і говірок сусідніх сіл, наприклад, с. Кубей (див.⁵), у досліджуваній діалектній системі в абсолютному кінці слова [н'] практично не зустрічається, ця позиція характерна тільки для твердої відповідності [н].

Сибілянти

Ряд сибілянтних приголосних включає фонемі /с/, /с'/, /з/, /з'/, /ш/, /ж/, /ц/, /ч/, /ц/, /си. У даному ряду виникає протиставлення за ознакою фрикативність - африкативність.

Репрезентанти фонем /с/ і /с'/ мають такі диференціальні ознаки: глухість, фрикативність, альвеолярність; є аналогічними відповідним елементам фонетичної системи болгарської літературної мови. Позиційні обмеження відсутні:

стар, събута, слънци, сл'ап, с'еми, с 'елу, с 'аім и, насъд' иу. нъп 'исъу'нус'цім'и, пр'исв'атква, квас, у нас. б ас та ін.

Так само, як і /н'/, фонема /с'/ на кінці слова не виявлена, у цій позиції вживається тільки /с/. Фонема /с/ функціонально дуже навантажена і не має субституційних замінів.

Фонемі /з/ і /з'/ є дзвінками, альвеолярними, фрикативними (щілинними), складають корелятивні пари за дзвінкістю/ глухістю із фонемами /с/, /с7. Позиційно обмежені, тому що не зустрічаються наприкінці слова і перед глухими приголосними:

зълва, заіъц. з 'ели, з 'имка, извад 'ъу изметъу, але мрас (мраз), распач 'ъу (разпачих) і т.д.

Фонема /s/ ([дз]) часто виявляється на місці етимологічного «з»: *сълса (літ. сълза). бърсам (бързам), уръзсам (връзвам), насат (назад), саръп (заран), сарсал 'уіа (зарзалия)* і ін.

Звук [s] за своїми акустичними та артикуляційними характеристиками не відрізняється від відповідних фонем у літературній болгарській мові, але вживається значно частіше. Вживання [s] на місці [z] властиве багатьом болгарським говіркам півдня України і відзначене в «Атласі болгарських говірок СРСР» (карта №41). Завдяки тому, що [s] виявляється в різних говірках у різноманітних лексичних одиницях, у картах «Атласу» проілюстроване поширення даного явища в шести контрольних словах з етимологічним [z]: *връзваи, мързи, задняя, звънец, назад, зингиш*. Проте зафіксовані нами факти не завжди збігаються з даними «Атласу». Так, у картах відзначена вимова *връзвам, бързам*, тоді як нами зафіксовано *уръзвам, бърсам*. В інших випадках розбіжностей із даними «Атласу» немає.

Африката [ц] (дж) зустрічається в говірці досить часто, переважно на своєму споконвічному місці, зазвичай у тюркських запозичених:

цап, цигер, цуп и. и о/7, манна, арпацнк, патланая, с 'инцир та ін.

Фонема /ж/ реалізується звуком дзвінким, щілинним, передньопіднебінним, має подібну фонологічну характеристику із фонемою /ж/ у літературній мові. Позиційно обмежена: [ж] не вживається в ауслаугі і перед глухими приголосними. У даній позиції /ж/ чергується із глухим позиційним варіантом [ш]:

жаба, ж 'иту. ж 'ил 'азу, жуу, изжагарьу наж 'егнал, уж 'ен 'ан, але *мыш (мъж), нош (ніж)* і т.д.

Фонема /ш/ та її реалізація також не відрізняються від свого літературного відповідника: /ш/ репрезентується глухим, піднебінним, щілинним звуком і протиставляється /ж/ за дзвінкістю / глухістю. Позиційно не обмежена:

аршин, чуреша, заш 'ивам, шапка, шііна, ш 'єпа, пал 'иш, р 'исуваш і т.д.

Фонема /ч/, так само як і напівм'які [ж] і [ш], є поза кореляцією за твердістю / м'якістю. На відміну від літературної мови, у говірці звук, що репрезентує дану фонему, дуже палаталізований: *ч 'ич 'у, ч 'єпіка, ч 'ет ир 'и. ч 'увам, нач 'евъм, меч 'ка. тач 'ка. мазач ' вардач ' і т.д.*

Дана фонема має в говірці порівняно високу функціональну напруженість. Елізія і субституції фонем /ч/, так само, як і /ж/, /ш/, у системі говірки не зафіксовані.

Гутуральніприголосні

Ряд гутуральних консонантів включає фонем /г/, /к/, /г'/, /к'/, /х/.

Фонема /к/ - типовим представник гутурального ряду. Звук, що репрезентує дану фонему, практично не відрізняється від свого відповідника в літературній мові, має ті самі диференційні ознаки: він глухий, велярний, зімкнений. Фонема позиційно необмежена, зустрічається, як правило, перед глухими приголосними, сонорами і голосними: *кътран, кова. камън, куп, кчаин'иш, маіка. св 'икърва. рькау, рекау й ін.*

Фонема /к'/ має додаткову артикуляційну характеристику - палатальність. Зустрічається перед голосними переднього і непереднього ряду. Частіше за все фіксується в словах із тюркським коренем: *к ул. к ир. к 'ит 'юк, к 'ил 'им. к ирп 'ич і ін.*

На кінці слова вживається тільки фонема [к], палаталізований [к'] у даній позиції не зафіксований: *вълк, камчик, ч 'ил 'ак і т.д.*, що відрізняє досліджувану говірку від сусідньої кубейської, де в даній позиції виступає [к'].⁶

Фонема /г/ практично не відрізняється від свого еквіваленту в літературній мові, її репрезентує дзвінкий, зімкнений, велярний звук. На кінці слова і перед глухим приголосним вона репрезентується своїм глухим варіантом:

гръп, гъба, л гігачу, изгуб 'ах, нагор 'а, мамал 'ига, але бр 'ак (бряг), сн ак (сняг), прак (праг).

Фонема /г7, як і /к7, має більш високий ступінь палаталізованості в порівнянні з відповідними фонемами в літературній мові, які є напівм'якими. Найчастіше вони фіксуються в словах із тюркським коренем: *г 'ив еч, г 'ибр 'а, г 'издъ, г 'уз 'ум і т.д.*

Аналіз опозицій свідчить про досить слабе функціональне навантаження фонем /к'/, /г'/ у досліджуваній діалектній системі. Лексичний матеріал, у якому вони виявляються, не відзначається багатством і розмаїтістю: нами зафіксовано біля 10 питомих слів із [к'] і приблизно стільки ж із [г']. Необхідно також зауважити, що /к7 і /г7 вживаються й у деяких пізніших запозиченнях: *г 'ип 'ур, к 'ирзьу* (від рос. *кирзовий*) та ін., а також у топонімах: *К'иіьу (Київ), К'ир'утн'а (Кирютня), К'ишн 'оу (Кишинів).*

Фонема /х/, подібно до фонем /ф/, не входить в основний фонемний фонд і є факультативною, оскільки звук [х], що її репрезентує, вживається тільки в пізніших запозиченнях типу *хімія, хоби. архитектьър, хирург* і т.д. У фонетичному образі питомих слів базовий звук [х] цілком відсутній.

Елізія [х] початкового спостерігається регулярно, винятків із цього правила не помічено: *амбар (хамбар), арман (харман), л ап (хляб), рема (хре-ма), рана (храна). итър (хитър). ил 'ада (хияда),*

ора (хора), уро (хоро). убуу (хубав), уртувѣм (хуртувам) і т.д.

Дана особливість виявляється навіть у власних іменах, наприклад, *Ристо (Христо)*, виняток складають слова *Христос, християнин*.

Це ж явище спостерігається й в інтервокальній позиції, в результаті чого утворюються різноманітні вокальні секвенції (уа, уи, аа, еу, еи, уу):

му а (муха), муи (мухи), б'аа (бяха), леуса (леху-са), снаа (снаха). заар (захар), дреи (дрехи). суу (сухо) і т.д.

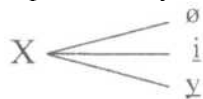
Елізія [x] має місце й у суфіксах дієслів минулого часу: *играа (играха), правиа (правиха), тьчаа (тьчаха). п'аа (пяха)* і т.д.

В інлауті в позиції між голосним та приголосним відзначена субституція етимологічного «х» звуком [i]: *исьїна (изсьхна), играїм'и (играхме), думаїм'и (думахме). легнаїм и (легнахме)* і т.д.

У фінальній позиції у формах 1 особи однини аористу немає поширеного у багатьох болгарських діалектах (у тому числі й на території України) переходу $x > \phi$; у даній позиції як реалізація фонем /x/ виступає тільки звук [y]: *играу (играх), п'ау (пях), плетьу (плетох), пїккау (токах), купау (копах)* і т.д.

Винятків у цьому процесі не виявлено.

Схема реалізацій фонем /x/ у даній говірці така:

Як видно з вищевикладеного, фонетичні поля двох найбільш нестабільних фонем говірки (/v/ та ЪI) багато в чому збігаються, накладаються одне на одне. Субститутами фонем /v/ і /x/ є звуки [i] й [y], тобто нестабільні приголосні в досліджуваній говірці замінюються нескладотворчими голосними (глайдами).

Приголосні, що творяться поза локальними рядами

Поза локальними рядами творяться сонорні латеральні /л/, /л'/, вібранти /р/, /р'/ і глайд I)I.

Фонем /л/, /л'/ відрізняються від інших фонем диференціальною ознакою «латеральність». Дані фонем позиційно не обмежені, їх репрезентують тільки звуки [л] і [л'], звук [I] (напівм'який), так зване «середньоєвропейське л», властивий ряду болгарських діалектів, особливо західним, і зафіксований З.Барболовою у сусідній говірці с. Червоноармійське (Кубей), у досліджуваній говірці не виявлений.

Латеральні сонори в говірці є достатньо стабільними, їхня елізія і субституції іншими звуками в досліджуваній говірці не виявлені (пор., наприклад, частотну й обов'язкову заміну л > о в говірках і літературній мові сусіднього з болгарським сербського мовного масиву, а також заміну л > в в українській мові).

Основний варіант фонем виявляється перед голосними переднього і непереднього ряду, дзвінкими і глухими приголосними:

лук, лоз'и, лопка, лакум, малку, глат, абьлка, глуу, б'ал, ур'ал, сол, м'исал; л'иби, л'улка, л'ап, пл'ава, к'ил'им.

Фонем /р/ і /р7 мають ті ж фонологічні параметри, що й у літературній болгарській мові.

Позиційно не обмежені: *рабуа, ружа. р'иба, р'исувам, в ара. разбрау пр ибрау, дувар. к им юр* і т.д.

Звуки [л'], [р'] наприкінці слова і перед іншими приголосними нами не зафіксовані.

Складотворні [л_o], [р_o] у говірці не виявлені. Фонема I)I, як і в літературній болгарській мові, не бере участі у протиставленні за дзвінкістю, палатальністю, місцем і способом творення; її фонологічний зміст вичерпується тільки ознакою глайдовість, яка означає, що дана фонема являє собою тип, проміжний між вокалами та консонантами, проте за своїми ознаками дана фонема належить до класу приголосних, тому що вимагає поруч себе голосний звук⁸. Основним репрезентантом фонем I)I є звук [I], тому що власне «йотовий» призвук у звуковому ланцюжку практично відсутній і виявляється лише в напруженому мовленні, вимові слова по складах або з метою звернути на нього особливу увагу слухача. Таким чином, наявність фрикативного шуму пов'язана тільки зі стилем вимови, тому фрикативний і нефрикативний «й» можуть розглядатися лише як фоностилістичні варіанти однієї фонем. Менш за все чується фрикативний шум у слабкій для даної фонем позиції між двома голосними: *б и(i)а, мифа, трафа. п'ифан* і т.д.

Звук [j] ([i]) виявляється в говірці в початковій та фінальній позиції і, так само як і в літературній мові, не може стояти після приголосного:

једър. јам. мој знау, баирак. ца)ван, па/цьнь і т.д.

Відмінність від літературної болгарської мови у досліджуваній говірці систематично проявляється у відсутності початкового протетичного [I].

Наприклад:

абьлка (ябьлка), икуглау (якоглав), ище (яйце), идосвамсь (ядосвам се), ив авамсь (явявам се) і ін.

Синтагматичні зміни у фонетичній структурі слова

Для характеристики говірки (насамперед її фонетичної системи), а також для синхронного опису дистрибуції фонем, що по суті і відтворює специфіку болгарської говірки, необхідно враховувати зміни, які відбулися в історичному розвитку загальноболгарської фонетичної системи. В системі вокалізму найбільш яскраво ці історичні зміни репрезентовані рефлексамі старослов'янських носових голосних, Б* та ін. Проте й у системі консонантизму говірки також виявляються специфічні риси, пов'язані із історичним розвитком фонетичної системи.

1) Досліджувана говірка поділяє загальноболгарську особливість вирівнювання старослов'янських сполучень *рь. рь. ль, ль* сполученнями ерового голосного та ліквідного приголосного. Дія діалектної системи характерна наявність вокалу [ь]. Сонорні в говірці не є складотворними. В говірці яскраво окреслена тенденція до зберігання постійного місця сонорних [р] і [л] у сполученні з [ь], причому вирішальне значення має структура слова.

В односкладових словах для говірки типовою є наявність голосного після сонору. Наприклад: *крью. прьс, дрьт. грьп. крьс, срьп, трьн* та ін.

У багатоскладових словах послідовно відзначається метатеза і типовим виявляється сполучення -ьр-, -ьл-. Наприклад: *кь 'рпа, бь рцу. дрьиа, пьрца, мьрвигу, мьрхал, мьрсись, пьргау. свикьрва, тььрва, оьрп 'о. зь рну, стьрца, гьл- там, дьлга. жьлтък, зьлва, сьлзи.*

Проте в даній групі нами відзначені винятки: *урь. чан, урьшить, мрьшь, иітрьк 'ьл.*

Для багатоскладових слів перед двома приголосними типовим є сполучення -рь-, -ль-: *набрьчкана. врьчува, крьчма, мрьука, пьртка, мрьква сь, зьчка, сьнци* й ін.

2) У досліджуваній говірці систематично відсутній протетичний) на початку слова. Наприклад: ліг. *яблька* - діал. *абьлка.*

ядосвач се — идосва.ч сь,

якоглав - икуглау яйце - ище

яка - ика

явавам - ив 'авь.ч.

3) Для говірки характерна дисиміляція приголосних за місцем та способом творення, що у першу чергу стосується сонорних:

р > л *коридор - калидор*

н > л *много — млогу*

м > в *помня - повня (поуня)*

п > ш *птиче - штичи*

в > г *турвам — тургам*

л > г *хвьрлям - вьргам*

в > л *освободя - усльбода* і т.д.

Відзначені в говірці й численні приклади регресивної асиміляції приголосних за ознакою сонорності: *грьбнах - грьмнау. дребни - дремни.*

Часто цей процес зводиться до подовження приголосного: *гладна - гланна, падна - панна, пладня - планна, предня - пренна* і т.д.

4) У говірці часто спостерігаються й інші типи елізії консонантів. Крім відзначеного вище випадання [в] і [х], нами також зафіксовані приклади елізії зімкнених [д], [г]:

на млаити (на младите). бууроїца (богородица), моа (мого), сиа (сига), гл 'еам (гледач) і ін.

5) Тенденція до спрощення фонетичної структури слова виражається й в усіканні (контракції) основи займенників:

каде > де. какво > ко. каква > ква. какъв > кьв й ін.. а також спорадично деяких дієслівних форм. *глеї (гледай)* і ін.

6) У досліджуваній говірці відзначена і метатеза приголосних:

свадба - свабда. свабдари

продаде — пурдаде, пурдавьм

кирел - килер та ін.

Вивчення і аналіз основних особливостей системи консонантизму говірки с. Оріхівка дає можливість зробити **такі висновки**:

Фонемна система говірки в порівнянні із системою літературної болгарської мови характеризується такими особливостями:

- загальна кількість консонантних фонем у говірці - 30, що менше, ніж у літературній мові;
- фонемі /ф/, /х/ мають вкрай обмежене вживання і їхнє місце в консонантній системі говірки мінімальне, тому їх можна віднести до периферійного (неосновного) фонемного шару. Маловживаність і часта заміна іншомовної за походженням фонемі / ф/, низький ступінь її адаптації в говірці зумовлені, на нашу думку, особливостями досліджуваної діалектної системи, відсутністю в ній фонологічної опозиції консонантові /в/ за дзвінкістю / глухістю, тобто відсутністю глухого варіанту фонемі /в/, тому що вона є сонантом, і для говірки типова наявність у слабкій позиції (наприкінці слова й у середині слова перед глухим приголосним) звука [у] (т.зв. консонантний «у»). Ця особливість виявилася однією з перешкод для освоєння фонемі /ф/;

Консонант	Типи замін								
	Поява звуків на початку слова	Втрата звуків на початку слова	Поява нових звуків в середині слова	Втрата звуків в середині слова	Поява нових звуків в кінці слова	Втрата звуків в кінці слова	Субститут на початку слова	Субститут в середині слова	субститут на кінці слова
ф	—	+	—	+	—	—	+	+	+
в	—	+	—	+	—	—	+	+	+
т	—	—	—	+	—	—	—	—	—
з	—	—	—	+	—	+	—	—	—
х	—	+	—	+	—	+	+	+	+
ј	—	+	—	—	—	—	—	—	—
Ѡ	—	—	—	+	—	+	—	—	+
ѡ	—	—	—	+	—	+	—	—	+

- на відміну від болгарської літературної мови, губно-зубний [в] як репрезентант фонему /в/ має в говірці обмежене вживання; дуже частотною є білабіальна реалізація даної фонему звуком [лʷ]. Ця особливість зближує досліджувану говірку з іншими діалектами східноболгарського наріччя.

Часто виявляється звук [ш] перед лабіалізованим голосним або перед сонором. Адаптація запозичень цього типу свідчить про те, що дана тенденція в досліджуваній говірці є досить вагомою. Функціонування у фонетичній системі білабіального [ʋ] підкреслює архаїчність і специфічність даної говірки;

- фонему /х/, /ф/ і /в/, безсумнівно, можна вважати нестабільними в системі говірки.

- найбільш яскраво виражена риса, пов'язана із статусом фонему /х/, яка зазнає субституційних замін або піддається елізії практично у всіх позиціях у слові. Дана фонема в досліджуваній говірці має статус не тільки нестабільної, але і факультативної.

Елізія [х] систематично і без винятків відзначається в ініціальній та інтервокальній позиціях, а в інших фонетичних ситуаціях замінюється нескладовими голосними, причому у медіальній передконсонантній позиції функціонує [і], а у фінальній - [у];

- м'які зімкнені [г'], [к'] мають слабке функціональне навантаження й обмежену дистрибуцію у системі говірки, виявляються в основному лише в словах із тюркським коренем;

- на відміну від літературної норми, у говірці практично відсутній початковий протетичний [] і не зафіксовані випадки введення в структуру

слова ј або інших уставних (додаткових) приголосних;

- сильною є тенденція до спрощення фонетичної структури слова, що виражається в елізії консонантів (крім [в], [х] іноді випадають звуки [т], [д], [г]) і контракції основи.

Таким чином, найбільш *слабкими* позиціями консонантів у говірці є інтервокальна та абсолютний кінець слова. У даних позиціях частіше усього відзначена елізія консонантів та їхні субституційні заміни (часто нескладотворчими голосними). До елізії найбільшою мірою схильні зімкнені консонанти [в], [д], [т], [г] і фрикативний гутуральний [х]. Втрата приголосних в інтервокальному положенні в досліджуваній говірці має регулярний характер і не є вимовним варіантом, властивим лише спонтанному швидкому мовленню.

Як ослаблення консонантної артикуляції можна розглядати і позначені вище спірантизацію та повне випадання зімкнених приголосних, а також відсутність протетичних звуків і наявність вокальних секвенцій у середині слова. Відповідно, заміна зімкнених приголосних нескладотворчими голосними, відбиває тенденцію до підвищення ознаки вокальності у звуковому ланцюжку.

Репертуар основних змін консонантів різних типів можна представити у вигляді таблиці. (Див. табл. 1).

Як видно з таблиці, у говірці не зафіксовано випадків упровадження у структуру слова неетимологічних приголосних звуків, навпаки, яскраво представлена тенденція до спрощення (скорочення) консонантної синтагматики.

В даному контексті нестабільність консонантів у говірці можна розглядати як органічну рису,

яка гармоніює із загальними тенденціями розвитку окремої фонетичної системи і вивляється основним засобом змінювання консонантної синтагматики говірки.

Наведені особливості фонетичної моделі слова в досліджуваній говірці можуть бути віднесені до числа синтагматичних проявів, характерних для мов вокалічного типу (за класифікацією О.Ісаченка)⁸, відповідно до якої типологічний знак має не тільки статичну форму у вигляді системи фонем, їхньої кількості та співвідношення, але й динамічну - у вигляді правил оформлення звукового ланцюжка. Динамічний знак може бути різним залежно від того, чи віддається при бужуванні звукової послідовності пріоритет вокальним або консонантним елементам. Для мов (і діалектів) вокалічного типу характерні тенденції до скорочення подвійних приголосних, втрати консонантів у різних позиціях. На нашу думку, ознакою мов і діалектів вокалічного типу можна вважати також спірантизацію проривних приголосних, заміну консонантів нескладотворчими голосними. У досліджуваній говірці наявні всі перелічені способи спрощення консонантного складу слова.

1. Атлас болгарских говоров в СССР. В 2-х частях / Бернштейн С.Б. и др..- М.:Изд-во АН СССР, 1958.

2. Кауфман Н. Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР. В 2-х томах. - София: Изд-во Б АН, 1982.

3. Иванов Й. Българска диалектология. - Пловдив, 1997,- 183 с.

4. Карпенко Ю.О. Фонетика і фонологія сучасної української мови. - Одеса: Чорномор'я, 1996. - 144 с.

5. Барболова З. Особенности на българския говор в с. Червоноармейское (Кубей), Болградски район, Одеска област в Украина // Българските говори в Украина. - Вып. II. - Одесса: Астропринт, 1999. - 150 с.

6. Там само.

7. Гриценко П.Ю, Ареальне варіювання лексики / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім.О.О.Потебні; Ред. І.Т. Матвіяс. - К.: Наукова думка, 1984. - 227 с.

8. Исаченко А. Опыт типологического анализа славянских языков // Новое в лингвистике. - Вып.3. — М.: Изд-во иностранной литературы, 1963,- С. 106-124.